

De rol van gestiek bij het gebruik van schakeringspartikels in het Duits

Steven Schoonjans

KU Leuven & FWO-Vlaanderen

1. Inleiding

Dat gestiek een belangrijke rol speelt bij talige communicatie, wordt al langer aangenomen in het domein van onder meer de conversatieanalyse. Zo heeft Schmitt (2005: 23) aangegeven dat ‘authentieke communicatie’ pas terdege geanalyseerd kan worden als naast het verbale niveau ook onder meer mimiek, gestiek en lichaamshouding in beschouwing genomen worden, en zelfs een even prominente rol toebedeeld krijgen als traditioneel voor het zuiver verbale niveau het geval is. Interessant is in dit opzicht de observatie dat gestiek, net als verbale elementen, op zowel het propositionele als het (inter)subjectieve niveau actief kan zijn (Bavelas e.a. 1992 spreken in dit opzicht van topicgebaren en inter-actieve gebaren). Precies dit laatste niveau staat centraal in deze paper, waarin onderzocht wordt hoe gestiekpatronen en verbale elementen kunnen interageren bij het uitdrukken van (inter)subjectieve betekenissen. Concreet wordt dit uitgewerkt voor correlaties tussen gestiekpatronen en het gebruik van schakerings- of modaalpartikels (ook: ‘modale partikels’) in het Duits. Meerdere auteurs (o.a. Werner 2010 & Schulz 2012) hebben al aangehaald dat het onderzoek naar dergelijke correlaties een nuttige bijdrage kan leveren aan de studie van zowel gebaren als partikels, waarvan de betekenissen op zich niet altijd gemakkelijk te vatten zijn. Toch ontbreken tot dusver systematische analyses van dergelijke correlaties.

Het doel van deze paper is een eerste, verkennende studie voor te stellen om die lacune op te vullen. Concreet zal getoond worden op welke manieren gebaren met schakeringspartikels kunnen correleren. Voor verschillende types van gebaren (metaforische, deiktische en emblematische gebaren en beats) wordt

2 Steven Schoonjans

getoond hoe ze de betekenis van de partikels ondersteunen, verduidelijken of zelfs mee uitmaken, en zo tegelijk mogelijk ook de partikels prominenter maken. Daarmee is niet bedoeld dat de gebaren zelf ook altijd een partikelbetekenis tot uitdrukking brengen: ze ondersteunen het partikel, maar kunnen strikt genomen een andere betekenis hebben dan het partikel zelf (dit zal duidelijk worden bij de bespreking van een aantal concrete voorbeelden in §4-7).¹

De paper is als volgt opgebouwd: na een korte voorstelling van de klasse van schakeringspartikels in het Duits (§2) en een korte kadering van de gestiek-analyse (§3) wordt in §4-7 getoond hoe gebaren van verschillende types een bijdrage kunnen leveren op het niveau van schakeringspartikels. Aangezien het hier om een eerste, verkennende studie gaat, kan niet beweerd worden dat er een exhaustief beeld geleverd wordt of dat de analyses volledig tot in het kleinste detail zijn uitgewerkt — aspecten als de exacte timing van de gestiek ten opzichte van het verbale kanaal, bijvoorbeeld, kunnen binnen het kader van deze paper niet in ogenschouw genomen worden. Het doel van deze uiteenzetting is veeleer de diversiteit aan mogelijke correlaties tussen gestiek en schakeringspartikels te tonen, als aanzet voor verder onderzoek.

2. Schakeringspartikels²

Schakeringspartikels zijn een typisch fenomeen van bepaalde talen, waaronder het Duits en, in mindere mate, het Nederlands. Het gaat om korte, onveranderlijke woordjes die vooral in de gesproken omgangstaal gebruikt worden om aan een uiting een bepaalde (inter)subjectieve nuance toe te voegen: ze geven bijvoorbeeld de houding van de spreker aan ten opzichte van wat hij zegt, van hoe dat in de context past, of van hoe de hoorder geacht wordt op de uiting met het partikel te reageren. Klassieke Duitse voorbeelden zijn *bloß*, *denn*, *doch*, *eben*, *einfach*, *etwa*, *halt*, *ja*, *mal*, *nur*, *ruhig*, *schon*... Over het algemeen zijn deze elementen ongeaccentueerd en staan ze in het middenstuk van de zin (d.w.z. tussen het finiete en het infiniete werkwoord in een hoofdzin, of tussen het onderschikkend element en de werkwoordsgroep in een ondergeschikte zin). Daarnaast zijn ze over het algemeen prosodisch en syntactisch in de taaluiting geïntegreerd en kunnen ze, voor zover hun betekenis dat toelaat, onderling gecombineerd worden. Coördinatie door middel van een nevenschikkend voegwoord is echter uitgesloten, net als elke vorm van modificering (intensifiëring, negatie...).

Voor deze studie wordt op twee clusters van partikels met telkens een gelijkaardige functie gefocust. In eerste instantie gaat het om partikels die een vraag in

verbinding brengen met de context, zoals *denn* en *eigentlich*. De basisfunctie van *denn* is aan te geven dat er iets in de (talige of situationele) context is dat de spreker verbaast en hem ertoe brengt de vraag te stellen (Weydt 2003: 23). *Eigentlich* heeft een iets andere functie: met dit partikel geeft de spreker aan dat de vraag in zekere zin los staat van het gespreksthema en betrekking heeft op een ander aspect van het thema of zelfs op een heel ander thema (Thurmair 1989: 175-178). Door *eigentlich* te gebruiken geeft de spreker dus aan zich bewust te zijn van die themawisseling, om bij de hoorder de eventuele indruk van incoherentie, en de daarmee samenhangende mogelijke verbazing of verwarring, te vermijden.

De partikels van de andere cluster lijken qua functie meer op elkaar. Zij markeren dat hetgeen gezegd wordt als waar kan gelden en vaak ook eigenlijk de hoorder al bekend is of zou moeten zijn, of dat het zo voor de hand liggend is dat het als waar of evident kan gelden. *Ja* is het meest courante en meest algemene partikel van deze groep, en markeert gewoon waarheid of bekendheid (Rinas 2007). *Eben*, *einfach* en *halt* zijn iets sterker, in de zin dat ze niet gewoon waarheid markeren, maar evidentie of ontegensprekelijkheid (Thurmair 1989: 119-134). *Doch*, dat aanzienlijke overeenkomsten vertoont met het Nederlandse *toch*, staat op dit vlak dicht bij *ja*, maar geeft daarenboven aan dat er een zekere tegenspraak is tussen wat de hoorder (klaarblijkelijk) denkt of doet en wat er gezegd wordt. Het zou dus eigenlijk te verwachten zijn dat de hoorder zijn aannames of handelingen aanpast met het oog op wat gezegd wordt (en wat hij dus eigenlijk al zou moeten weten) (Thurmair 1989: 110-119).

3. Gestiekanalyse

In deze derde sectie wordt kort ingegaan op de gestiekanalyse die aan de basis ligt van deze paper, zowel wat betreft de methodologie als met betrekking tot de gestieclassificatie. In deze paper wordt vooral aandacht besteed aan arm- en handbewegingen, maar ook over hoofdbewegingen zijn interessante observaties te maken als het op correlaties met het gebruik van schakeringspartikels aankomt.

Concreet werden voor deze studie twee videocorpora geanalyseerd. Enerzijds gaat het om het zelf samengestelde corpus *Fernsehgespräche*, dat is opgebouwd uit tv-materiaal, vooral talkshows en live voor- en nabeschouwingen van sportwedstrijden (in totaal ruim 16 uur materiaal). Het andere corpus, *Politische Reden*, bestaat uit 21 toespraken in het Oostenrijkse parlement, gehouden door zes verschillende sprekers in de jaren 2006 en 2007 en samen 3 uur en 41

4 Steven Schoonjans

minuten lang. Een nadeel aan dit materiaal is dat het camerastandpunt niet altijd optimaal is voor een gestiekanalyse, maar voor deze eerste, verkennende studie van gestiek bij schakeringspartikels kan het volstaan.

Voor de indeling van de gebaren wordt hoofdzakelijk uitgegaan van de typologie van McNeill (1992, 2005). McNeill onderscheidt onder de noemer ‘gesticulation’ vier types van gebaren: iconische, metaforische en deiktische gebaren en beats.³ Strikt genomen zijn dit geen vier perfect van elkaar gescheiden categorieën, maar veeleer dimensies aan de hand waarvan gebaren beschreven kunnen worden, met dien verstande dat “a given gesture can have loadings on several [of these dimensions] at once” (McNeill 2005: 24). Zoals verderop nog aangehaald zal worden, is het bijvoorbeeld mogelijk om een metaforisch geladen beat te produceren. In eerste instantie zullen evenwel voorbeelden behandeld worden die typisch met één van McNeills dimensies te verbinden zijn.

Voor de studie van gestiek bij schakeringspartikels lijkt het aangewezen om twee opmerkingen te maken bij de vierdeling van McNeill. Een eerste betreft de zuiver iconische gebaren. De iconische gestiekdimensie wordt gedefinieerd als het gesticulair voorstellen van concrete entiteiten of handelingen. Aangezien schakeringspartikels geen dergelijke concrete betekenis hebben maar op het niveau van de niet-propositionele, (inter)subjectieve betekenissen functioneren, hoeft het niet te verbazen dat er geen iconische gebaren mee correleren. De tweede opmerking heeft betrekking op een categorie die McNeill niet onder ‘gesticulation’ rekent: de emblemen. Deze gebaren zijn in sterkere mate geconventionaliseerd en worden daarom ook wel eens “citeerbare gebaren” genoemd. Een klassiek voorbeeld is het omhoogsteken van de duim om iets positief te beoordelen of om aan te geven dat het goed gaat. Kendon (1995) geeft echter aan dat er ook gestiekpatronen te vinden zijn die een zekere gelijkenis met emblemen vertonen. Echte emblemen zijn het niet (dikwijls lijkt het om afgezwakte varianten ervan te gaan), maar een indeling volgens de vier dimensies van McNeill ligt ook niet altijd voor de hand. Daarom lijkt het aangewezen om een vijfde dimensie toe te voegen, die hier als ‘emblematische gebaren’ aangeduid zal worden.

Om de diversiteit van de gestiekpatronen aan te tonen die met schakeringspartikels correleren, wordt in de rest van deze paper systematisch op elk van de dimensies (behalve de iconische, die zoals gezegd niet voorkomt) ingegaan. Telkens wordt geïllustreerd hoe een gebaar van het type in kwestie een schakeringspartikel kan ondersteunen. Achtereenvolgens komen de deiktische gebaren (§4), de metaforische gebaren (§5), de beats (§6) en de emblematische gebaren (§7) ter sprake.

4. Deiktische gebaren

Deiktische of wijzende gebaren zijn er in twee soorten: de referentiële, die op hun beurt onderverdeeld kunnen worden in concrete en abstracte deiktica, en de intersubjectieve. Achtereenvolgens wordt op elk van deze drie types ingegaan.

Concrete referentiële deiktica zijn gebaren waarmee naar iets gewezen wordt dat effectief in de gesprekssituatie aanwezig is. Hoewel dit geen interactieve gebaren maar veeleer topicgebaren zijn (vgl. *supra*), merken we dat ze een rol kunnen spelen in uitingen met schakeringspartikels. Een interessant geval in dit opzicht is het partikel *eigentlich*. Zoals eerder al aangegeven wordt met dit partikel de overgang naar een ander thema gemarkeerd. Herhaaldelijk gebeurt het daarbij dat het nieuwe thema ook aangewezen wordt, indien dit een voorwerp of een persoon is die tijdens de gesprekssituatie zichtbaar is. Het is reeds langer bekend dat wijzen op een verschuiving in de aandachtsfocus van de spreker/wijzer kan duiden (Langton e.a. 2000: 56). Daarnaast werd al vaker aangegeven (vgl. Brinck 2004: 430) dat wijzen in conversatie niet alleen gebeurt om referenten te identificeren, maar ook om er de aandacht van de gesprekspartner op te richten. Dit laatste aspect lijkt het belangrijkste te zijn in het gebruik van een deiktisch gebaar samen met *eigentlich*: door tegelijk naar het nieuwe thema te wijzen, wordt de aandacht van de gesprekspartner er nog eens extra op gevestigd. Het wijzen op zich markeert niet de themawisseling zoals *eigentlich* dat doet, maar onderstreept ze wel door het nieuwe thema extra prominent te maken.

Een analoog gebruik van deiktische gebaren is te vinden bij de partikels van de andere cluster (de waarheidsmarkeerders). Ook daarbij heeft het vestigen van de aandacht op een bepaalde referent een partikelondersteunende functie. Zoals aangegeven duiden partikels als *ja* aan dat iets als waar, bekend, logisch, of iets sterker zelfs als evident kan gelden. In sommige gevallen valt dat ook te bewijzen op het moment zelf, vooral bij zinsconstructies met ‘er zijn/bestaan’, ‘ik heb meegebracht’ en dergelijke. Door naar een bepaald object te wijzen, wordt de aandacht erop gevestigd, en wordt dus nog eens aangetoond dat dat object effectief bestaat of dat de spreker het effectief heeft meegebracht. Met een concreet referentieel deikticum naar een object wijzen is alleen mogelijk indien het waar is dat het bestaat. Door ernaar te wijzen onderstreept de spreker bijgevolg de waarheid van hetgeen hij zegt, en die waarheid beklemtoont hij ook met behulp van een partikel als *ja* of *eben*. Beide gebruiken van het deikticum zijn in Figuur 1 te zien.

Figuur (1). Deiktische gebaren bij *eigentlich* (links) en *eben* (rechts)

Abstracte referentiële deiktica zijn deiktica waarbij weliswaar een aanwijzende beweging gemaakt wordt, maar zonder dat er een concrete referent zichtbaar is. Er wordt dus naar iets gewezen dat niet direct waarneembaar is. Om deze reden komen deze deiktica niet voor bij de waarheidsmarkerende partikels. In hoeverre ze bij *eigentlich* als aanduiding van de themawisseling kunnen voorkomen, moet nog verder onderzocht worden.

In het geval van intersubjectieve deiktica wordt er naar de gesprekspartner gewezen, niet zuiver als referent van een voornaamwoord in de tweede persoon, maar in functie van zijn rol als gespreksdeelnemer. Dit is vooral duidelijk in gevallen waar er geen voornaamwoord in de tweede persoon is waarbij het deicticum de referent zou kunnen aanduiden: in deze gevallen moet het gebaar een andere functie hebben, bijvoorbeeld het zoeken naar bevestiging. Holler (2010) geeft inderdaad aan dat een mogelijke betekenis van intersubjectieve deiktica te omschrijven valt als ‘zoals je weet’. Dit herinnert aan de bekendheids- of waarheidsbetekenis van partikels als *ja*, en er zijn effectief gevallen te vinden waar *ja* met een intersubjectief deicticum gecombineerd wordt. Figuur 2 toont een dergelijk intersubjectief deicticum.

Figuur (2). Intersubjectief deiktisch gebaar bij *ja*

5. Metaforische gebaren

De tweede gestiekdimensie van McNeill die bij partikelgebaren van belang is, is de metaforische. Een klassiek geval van metaforische gebaren, bestudeerd door McNeill (1992, 2005), maar ook door o.a. Müller (2004) en Streeck (2007), zijn degenen die als ‘conduit metaphor’ benoemd kunnen worden. Daarbij worden entiteiten als containers (‘conduits’) voorgesteld die dienen om een inhoud over te dragen. Het interessantst in relatie tot de schakeringspartikels zijn de gevallen waarin de abstracte entiteit de taaluiting zelf is die het partikel bevat, aangezien het partikel ook net daarop inwerkt. Grosso modo kunnen deze gevallen in twee groepen ingedeeld worden, namelijk die waarin informatie gevraagd wordt en die waarin informatie gegeven wordt. Dit komt overeen met de distributie van de twee partikelclusters die in deze paper centraal staan: *denn* en *eigentlich* worden in vragen gebruikt; de cluster rond *ja* komt hoofdzakelijk in asserties voor.

De vorm die het gebaar bij vragen aanneemt is typisch een opgehouden hand (of twee opgehouden handen), die een soort van schotel of kom vormt waarin de hoorder de antwoordinformatie kan leggen (zie Figuur 3). Het heeft dus in zekere zin iets van bedelen: de hand wordt opgehouden in de hoop dat de ander er iets inlegt, in dit geval niet geld maar informatie (vgl. Streeck 2007: 171). Dit vragen naar informatie is op zich niet de functie van *denn* of *eigentlich*, maar wel van de vragende taaluiting waar ze in voorkomen. Op illocutief vlak is er echter wel degelijk een correlatie tussen het gebaar en de partikels. De ‘vragende conduit’ onderstreept immers de vragende aard van de taaluiting die ze begeleidt, en hetzelfde wordt eigenlijk ook gedaan door schakeringspartikels als *denn* en *eigentlich*, die zelf ook illocutie-indicerend of zelfs -modificerend zijn (vgl. Bastert 1985: 48-49). Zowel het partikel als het ‘conduit’-gebaar zetten dus de vragende natuur van de taaluiting extra in de verf.⁴

Figuur (3). ‘Conduit metaphor’ in een vraag

In asserties is de situatie gelijkaardig: het ‘conduit’-gebaar is een metaforische representatie van het geven van informatie, en onderstreept dus deasserterende

natuur van de taaluiting. De vorm die de handen aannemen, kan evenwel verschillen. Grosso modo zijn er drie varianten te onderscheiden. De eerste, die door Streeck (2007) de ‘biedende hand’ genoemd wordt, vertoont sterke gelijkenissen met de vragende ‘conduit’: ook hier worden de handen uitgestoken als een soort schotel voor informatie. Alleen is het hier niet de bedoeling dat de hoorder de informatie in de handen ‘legt’; veeleer biedt de spreker de informatie op zijn handen aan, zodat de hoorder ze er kan ‘afnemen’. McNeill (1992: 148-149) bespreekt een tweede variant, waarbij de spreker als het ware de verpakking (of ‘conduit’) opent om de inhoud uit te pakken. Die inhoud is dan de informatie die in de taaluiting wordt gegeven. Die wordt weliswaar niet aangeboden op een schoteltje, maar toch alvast uitgepakt door de spreker, zodat de hoorder er vlot bijkan. Het gebaar lijkt dan ook effectief op het openen van een doos door het deksel weg te klappen. De laatste variant van de ‘conduit’ bij asserties is de ‘neerzettende’ variant. Daarbij maakt de spreker een beweging alsof hij de informatie als een voorwerp voor zich neerzet. Ook hierbij wordt de informatie dus metaforisch voor de hoorder beschikbaar gemaakt als voorwerp, ook al wordt ze hem niet echt aangeboden. Elk van deze drie types kan met één hand of met twee handen gerealiseerd worden. In Figuur 4 wordt elk van de drie types als tweehandig gebaar geïllustreerd, de zettende daarnaast ook eenhandig.

Figuur (4). ‘Conduit metaphor’ in een assertie: (a) tweehandig biedend, (b) tweehandig uitpakkend, (c) tweehandig zettend, (d) eenhandig zettend

Wat de exacte verhouding van deze drie varianten is, moet nog verder onderzocht worden. Een interessante hypothese is dat de zettende variant iets sterker is en de mededeling, en dus de boodschap, extra kracht lijkt bij te zetten. Dit heeft te maken met de zetbeweging, die eigenlijk een soort van enkelvoudige beat is. Zoals al aangegeven door o.a. McNeill (1992: 169) is de functie van een beat de significantie of relevantie van het gezegde te onderstrepen. In dat opzicht zou het ook interessant zijn na te gaan of er correlaties zijn tussen het partikel en het type ‘conduit’-gebaar. Indien de zettende ‘conduit’ door de intrinsieke beat als sterker ervaren wordt, valt wellicht te verwachten dat deze vaker voorkomt in combinatie met een sterker partikel als *eben* of *halt*, eerder dan met een neutraler partikel als *ja*, dat dan eerder met de biedende ‘conduit’ zou correleren. Deze hypothese moet echter nog verder onderzocht worden.

6. Beats

De volgende te bespreken gestiekdimensie is precies die van de beats. Als functie van beats werd reeds vermeld dat ze de significantie of relevantie van het gezegde onderstrepen. Beats zijn in het corpus bij alle bestudeerde partikels terug te vinden, behalve bij *eigentlich*. Dat hoeft op zich niet echt te verbazen, gelet op de betekenis van dit partikel. *Eigentlich* heeft de minst uitgesproken (inter)-subjectieve betekenis van de zeven bestudeerde partikels: zijn functie beperkt zich tot het aanduiden van een thematische overgang. Gezien de prominentieverhogende functie van beats was te verwachten dat ze vooral voorkomen bij het adversativiteitsmarkerende *doch* en bij evidentiemarkerende partikels als *eben*, *einfach* en *halt*, die sowieso de uiting al onderstrepen. Door de uiting met beats extra kracht bij te zetten wordt ze kordater en categorischer, een effect dat in zekere mate ook met deze partikels bereikt wordt. Dat vinden we ook in de data terug: deze vier partikels samen staan voor 39% van de partikelattestaties, maar wel voor 54% van de beats in de dataset.⁵ *Doch* blijkt het meest beatgerelateerde partikel te zijn: niet minder dan 45% van de attestaties van *doch* gaan met een beat gepaard.

De vorm van met partikels voorkomende beats is variabel. Net als de ‘conduit’-gebaren kunnen beats zowel één- als tweehandig zijn, en het is ook mogelijk dat een beat tweehandig begint, maar dat er na verloop van tijd wordt overgeschakeld op een eenhandige. Ook de vorm van de hand(en) kan verschillen. Dit heeft voor een groot deel te maken met het feit dat beats vaak met andere gebaren voorkomen om aan dat gebaar een hogere prominentie te verlenen (vgl. McNeill 1992: 170-171), en dus slechts één van de dimensies van een pluri-dimensioneel gebaar zijn. Ze worden bijvoorbeeld vaak gecombineerd met

‘conduit’-gebaren. Dit werd in §5 al kort aangehaald voor de zettende ‘conduit’, die intrinsiek een enkelvoudige beat bevat. Bij een meervoudige of iteratieve beat is dit effect nog groter, en kan de prominentieverhogende functie van de beat zelfs belangrijker worden dan de illocutie-onderstrepende functie van de ‘conduit’.

7. Emblematische gestiek

Zoals eerder aangegeven zijn emblematische gebaren gebaren die een sterke gelijkenis met emblemen vertonen (en er vaak een afgezwakte variant van zijn⁶), zonder echt als embleem beschouwd te kunnen worden. Ook daarbij vinden we gebaren die met schakeringspartikels kunnen samengaan. Een voorbeeld is wat Kendon (1995) met een Italiaanse term de ‘mano a borsa’ noemt (zie Figuur 5). Volgens Kendon wordt dit gebaar onder meer gebruikt om iets in vraag te stellen of te bekritiseren. In dat opzicht vertoont het gelijkenissen met het partikel *doch*, dat eveneens typisch in kritiek voorkomt en op een zekere tegenstrijdigheid wijst tussen wat gezegd wordt en wat de hoorder doet of aanneemt. Het partikel versterkt dus de kritiek, en dat doet ook de ‘mano a borsa’. In dit opzicht hoeft het niet te verbazen dat het partikel *doch* kan samengaan met het embleem van de ‘mano a borsa’, of althans met een gestiekpatroon waarin de emblematische dimensie (in de vorm van een variant op de ‘mano a borsa’) prominent aanwezig is. Figuur 5 toont bijvoorbeeld Heinz-Christian Strache die tijdens zijn parlementsrede van 8 november 2007 kritiek uit op de kanselier en die kritiek onderstreept met het partikel *doch* en een gebaar waarbij hij zijn handen in de vorm houdt van een ‘mano a borsa’. Hij maakt niet het echte embleem — hij houdt zijn handen niet helemaal verticaal zoals bij een echte ‘mano a borsa’ — maar wel een soort afgezwakte vorm die er qua vorm en betekenis op lijkt.

Figuur 5: De ‘mano a borsa’ als embleemachtig gebaar (links) en als embleem volgens Kendon (1995: 250)

Op de embleemachtige dimensie zijn ook bepaalde hoofdbewegingen te situeren. Dat knikken en hoofdschudden niet alleen gebruikt worden voor positieve antwoorden en ontkenningen maar ook ‘pragmatische’ gebruikswijzen hebben, werd eerder al aangetoond. Zo kan hoofdschudden volgens McClave (2000) en Kendon (2002) een intensiverende functie hebben en uitzonderingsloosheid uitdrukken. In dat opzicht vertoont het opvallende overeenkomsten met *einfach*, dat evidentie (en daardoor ook soms uitzonderingsloosheid) uitdrukt en veelal als intensifier wordt gezien, en in 23,48% van de gevallen van *einfach* schudt de spreker effectief het hoofd. Kendon (2002) geeft aan dat deze betekenissen van hoofdschudden een soort ‘gegrammaticaliseerde negatie’ zijn (‘ik zie niet in hoe het anders kan’), zodat het effectief om een variant van het negatie-embleem gaat. Analooq lijkt het knikken een zekere affirmerende functie te hebben als afgezwakte vorm van het bevestigingseembleem, en in die zin lijkt het te correleren met het waarheid en bekendheid markerende *ja*, al moet dit nog verder onderzocht worden. De invloed van emblemen op gestiek is dus niet alleen beperkt tot hand- en armgebaren: ook hoofdgestiek kan een emblematische dimensie vertonen die een interessant onderzoeksaspect vormt voor de analyse van schakeringspartikels.

8. Besluit

Dat gestiek een belangrijke rol speelt bij menselijke communicatie, wordt hoe langer hoe minder in vraag gesteld. Ook op het interactionele niveau is hier al onderzoek naar gedaan, o.a. door Bavelas e.a. (1992) en Holler (2010). Het samengaan van gestiekpatronen met (inter)subjectieve taalelementen als schakeringspartikels was tot nog toe evenwel onontgonnen terrein. Uit het bovenstaande overzicht is gebleken dat gebaren in verschillende opzichten in interactie kunnen treden met schakeringspartikels. Aan de hand van enkele voorbeelden werd getoond dat er bij een analyse van de gesticulaire expressie van partikelbetekenissen met verschillende gestiekdimensies (metaforisch, deiktisch, beat, embleemachtig) rekening gehouden dient te worden.

Dit artikel was bedoeld als een eerste, verkennende studie van de interactie tussen schakeringspartikels en gestiek. Het doel was vooral de verscheidenheid aan betrokken gestiekpatronen aan te tonen en een aantal mogelijkheden voor verder onderzoek aan te wijzen. Zoals ik hoop te hebben aangetoond, is dit een rijke bron aan inspiratie en nog te behandelen onderzoeksvragen, die zowel de partikelonderzoekers als de gestiekanalytici nog veel mogelijkheden biedt om de kennis van hun respectievelijke werkdomeinen uit te breiden. Het moge duidelijk zijn dat schakeringspartikels niet enkel met gebaren kunnen correleren die

volledig dezelfde betekenissen uitdrukken: ook een gedeelde illocutie-onderstrepende functie kan ten grondslag liggen aan het samengaan van beide uitdrukkingsvormen. Dat neemt niet weg dat een analyse van het samengaan in dergelijke gevallen evenzeer een ander licht kan werpen op zowel de partikels als de gebaren. Werner (2010) en Schulz (2012) hebben er dus terecht op gewezen dat correlaties tussen schakeringspartikels en gestiekpatronen meer aandacht verdienen, en het doel van deze paper was een eerste aanzet te geven tot de studie van dit domein.

Noten

¹ Het valt niet uit te sluiten dat naast gestiek ook andere non-verbale communicatiemodi (blikrichting, lichaamshouding e.d.) met schakeringspartikels correleren, al dan niet in een triadische relatie samen met gestiek. Binnen het kader van deze paper is het echter niet mogelijk om deze modi bij de analyse te betrekken. Belangrijk is ook dat gestiekpatronen cultuurspecifiek kunnen zijn; de claims die hier gemaakt worden voor het Duits, zijn dus niet per definitie extrapol eerbaar naar nadere talen.

² Een uitvoerigere voorstelling van deze categorie is bij o.m. Thurmair (1989) en Diewald (2007) te vinden.

³ Deze begrippen worden in de respectievelijke paragrafen uitgebreider toegelicht.

⁴ Dit toont nog eens aan dat gestiekpatronen niet per se een partikelbetekenis moeten uitdrukken om met een partikel te kunnen correleren.

⁵ Voor deze telling werd het ‘beatloze’ *eigentlich* buiten beschouwing gelaten. Als beats tellen hier zowel de op zichzelf staande beats als de beats die samen met een ander gebaar voorkomen.

⁶ Deze vaststelling doet de vraag rijzen in hoeverre er hier van grammaticalisatie van gestiek sprake kan zijn. In het kader van deze paper kan niet op die vraag ingegaan worden, maar zie Schoonjans (2013).

Referenties

- Bastert, U. (1985) *Modalpartikel und Lexikographie*. Niemeyer, Tübingen.
- Bavelas, J.B., Chovil, N., Lawrie, D.A. en Wade, A. (1992) ‘Interactive gestures’. *Discourse Processes* 15/4, 469-489.
- Brinck, I. (2004) ‘The pragmatics of imperative and declarative pointing’. *Cognitive Science Quarterly* 3/4, 429-446.
- Diewald, G. (2007) ‘Abtönungspartikel’. In L. Hoffmann, ed., *Handbuch der deutschen Wortarten*. de Gruyter, Berlin, 117-141.
- Holler, J. (2010) ‘Speakers’ use of interactive gestures as markers of common ground.’ In S. Kopp en I. Wachsmuth, eds, *Gesture in Embodied Communication and Human Computer Interaction*. Springer, Berlin, 11-22.
- Kendon, A. (1995) ‘Gestures as illocutionary and discourse structure markers in Southern Italian conversation.’ *Journal of Pragmatics* 23/3, 247-279.
- Kendon, A. (2002) ‘Some uses of the head shake’. *Gesture* 2/2, 147-182.

- Langton, S.R.H., Watt, R.J. en Bruce, V. (2000) 'Do the eyes have it? Cues to the direction of social attention'. *Trends in Cognitive Sciences* 4/2, 50-59.
- McClave, E.Z. (2000) 'Linguistic functions of head movements in the context of speech'. *Journal of Pragmatics* 32/7, 855-878.
- McNeill, D. (1992) *Hand and Mind*. University of Chicago Press, Chicago.
- McNeill, D. (2005) *Gesture and Thought*. University of Chicago Press, Chicago.
- Müller, C. (2004) 'Forms and uses of the Palm Up Open Hand.' In C. Müller en R. Posner, eds, *The Semantics and Pragmatics of Everyday Gestures*. Weidler, Berlin, 233-256.
- Rinas, K. (2007) 'Bekanntheit? Begründung? Einigkeit? Zur semantischen Analyse der Abtönungspartikel ja'. *Deutsch als Fremdsprache* 44/4, 205-211.
- Schmitt, R. (2005) 'Zur multimodalen Struktur von turn-taking'. *Gesprächsforschung online* 6, 17-61.
- Schoonjans, S. (2013) 'Is er grammaticalisatie op gestiekniveau?' Lezing op de BKL Taaldag, Leuven, 11-05-2013.
- Schulz, J. (2012) *Abtönungspartikeln – dargestellt am Beispiel des Ausdrucks wohl*. Stauffenburg, Tübingen.
- Streeck, J. (2007) 'Geste und verstreichende Zeit: Innehalten und Bedeutungswandel der 'bietenden Hand''. In H. Hausendorf, ed., *Gespräch als Prozess*. Narr, Tübingen, 157-177.
- Thurmair, M. (1989) *Modalpartikeln und ihre Kombinationen*. Niemeyer, Tübingen.
- Werner, A. (2010) 'Zur Revision der Beschreibungskriterien von Modalpartikeln – ein Erweiterungsvorschlag als Konsequenz neuerer Prosodieforschung'. In T. Harden en E. Hentschel, eds, *40 Jahre Partikelforschung*. Stauffenburg, Tübingen, 183-200.
- Weydt, H. (2003) '(Warum) Spricht man mit Partikeln überhaupt höflich?' In G. Held, ed., *Partikeln und Höflichkeit*. Lang, Frankfurt, 13-39.